

**URBANIZÁLÓDÓ PARASZTOK?
A FALUSI ÉLET MINTÁI PADOVA KÖRNYÉKÉN
A 20. SZÁZADBAN**

Írta:
PAÁL ZSUZSANNA

Budapest · 2003

ELŐZMÉNYEK

A velencei régióban zajló átalakulás a többi észak-olasz régióhoz képest megkésve következett be. E fáziskésés az oka annak, hogy még az 1990-es években is vizsgálható volt a működő falusi-tanyasi családi gazdaság Padovában és Padova mellett. A társadalomtudományok helyi kutatóit épp e fáziskésés és a változások foglalkoztatják.

A paraszti *család- és üzemszervezet* tájra jellemző megjelenésformáinak kérdése több tudományszak képviselőinek érdeklődési területévé vált Olaszországban.

Egy külföldi kutató megállapítása komolyan ösztönözte az olasz vizsgálatokat. Kertzer (1984) véleménye szerint egészen addig nem lehet teljes képünk a nyugat-európai együttélési formákról, míg alaposan meg nem ismerjük az olasz helyzetet. A dél-olasz családról addigra már sok tanulmány látott napvilágot, de északon a feltárás meglehetősen későn indult. Csak a század utolsó évtizedében - szinte azzal egyidőben, hogy e disszertáció alapjául szolgáló terepmunka zajlott – jelentek meg az első írások az északi helyzetről. Viazzo és Albera az 1750 és 1930 között eltelt időszak észak-olasz parasztcsalád típusairól szóló tanulmánya (1992) szerint, történetileg két forma követhető nyomon Észak- és közép-Itáliában. Az egyik fejlődési irányt a felesbérllői nagycsalád, a másikat a napszámos kiscsalád képezi.

A család történeti szempontú néprajzi mikroelemzései és részletező bemutatásai megélnkültek. Fokozott érdeklődéssel fordultak a téma felé a velencei régióban is, mint azt egyebek között a *La ricerca folklorica* folyóirat tanulmánysorozata is bizonyítja (1997-1998), Glauco Sanga szerkesztésében. E munkákból érzékletes képet alkothatunk magunknak a nagycsalád funkcióról, időnkénti szerepvesztésének okairól, újraéledésének körülményeiről, a községek társadalmán és tájakon belüli előfordulási arányáról, valamint arról, hogy a környező társadalomban zajló változások miként és milyen mértékben hatnak a paraszti háztartás méretére és melyek a gyors családi reagálás döntő tényezői. A fent említett nagyrészt történeti-néprajzi kutatások mindegyikéből egyértelművé válik, hogy egykor (és nem a nagyon távoli múltban, hanem a 19. századig visszamenően!) a nagycsaládok régióon belüli aránya igen jelentős volt. A további antropológiai és társadalomnéprajzi

tapasztalatok szerint (Solinas, Barbagli és U. Bernardi) pedig a 20. században is meglehetősen fontos keretét adta a nagycsalád a mezőgazdaságból élők életének.

A tartományban az igazán nagy és a családi keretekben végzett gazdálkodásra is kiterjedő társadalmi és gazdasági változás csak a 20. század második felében zajlott. A mezőgazdaság visszaszorulása a 20. század második feléig váratott magára, és akkor hirtelen következett be. Bár az itt vidéken élők tömege a változásokra, mint kihívásokra, már korábban is sajátos módon adott válaszokat. Az elmúlt másfél évszázadban társadalmi méretű megrázkódtatást jelentett a kivándorlás és a rohamos, iparba való elvándorlás - miként ezt a folyamatot a társadalomkutatók más és más megközelítésben részletesen bemutatták.

Maria Minicuci (1989) – aki saját előzményeinek Barbagli, G. Levi, Héritier, Lévi-Strauss, Medick és Sabeian munkásságát tartja - kifejezésével élve manapság a „falusias és a városias közti mezsgyén” határozható meg a parasztcsaládok helyzete, hiszen a falusiból egyre inkább városi lesz. Az új alaphelyzettel együtt jár, hogy az európai család és a rokonság antropológiai megközelítésű kutatásában is új nézőpontokra van szükség. A kutatások irányát is kritikák érik, például Giovanni Levi és Chiara Saraceno a családon belüli kapcsolatok intenzívebb kutatásában látta egy a mainál árnyaltabb kép kialakításának lehetőségét. Ez irányú próbálkozásnak tekinthető azonban Minicuci *Qui e altrove* c. kötete, melyben a szerző a közösségtanulmányok és az élettörténeti módszer együttes alkalmazására tesz kísérletet.

Ulderico Bernardi, a Venetóban zajló változási folyamat, az úgynevezett „venetói fejlődési modell” kialakulásának legalaposabb ismerőjeként társadalomnéprajzi kutatások előzményéül is jól hasznosítható szempontokkal szolgál számos könyvében és tanulmányában (1975-1998). A folyamat lényegi pontjaiként említi meg például, hogy a földtulajdonosok átengedték a lakóházat végkielégítésül a felesbérlő parasztcsaládoknak, hogy a családi munkaszervezet fokozatosan szűnik meg a fiúk házon kívül történő munkavállalásával egyidejűleg, és hogy a parasztmunkás újabb társadalmi réteggé jelenik meg.

Az élettörténetek néprajzi célú felhasználása különösen korunk olyan aktuális jelenségeinek néprajzi megközelítésekor lehet indokolt, mint az életvitel vizsgálata, jelenkutatás, változásvizsgálat, vagy egy újonnan fellépő társadalmi jelenség, mint például a belső vándorlás tanulmányozása, melyekről még nincsenek írott forrásaink. Így van ez e dolgozat tárgya esetében is. Az itt alkalmazott élettörténeti módszer előzményét egy szociológus, Franco Ferrarotti (1981) elképzelései képezték. Eszerint, nem az egyén a társadalomnak azon legkisebb egysége, melyik igazán képes arra, hogy híven tükrözze a közösség által előírt vagy a társadalomlélektanilag sugallt szabályrendszert, hanem a szoros kapcsolatokkal

átszótt *kiscsoport*, az *elsődleges csoport* - akár néprajzi, akár történeti, vagy szociológiai szempontú élettörténeti kutatásokról legyen is szó. Bár az élettörténetek mindenkor egyénileg fogalmazódnak meg, a családtagok életstratégiái a külső társadalom mozgásaira adott belső válaszok.

A közösségtanulmányokból merített szociálanropológiai szemlélet, valamint elsősorban a fentemlített publikációk és megközelítések szolgáltak előzményként a nagycsaládrendszer és a bérleti vagy felesbérleti rendszer összefüggéséből kirajzolódó összkép (mely kulcsfontosságú a padovai parasztságot az urbanizálódás szempontjából való tárgyaláskor) és a jelenlegi tendenciák megértéséhez.

KUTATÁSI FELADATOK, HIPOTÉZISEK

A dolgozatban indirekt formában kapunk választ a címben feltett kérdésre. Az alcím csak minták bemutatását ígéri. A kutatás színtere inkább a „város és vidéke” (Erdei Ferenc) szemlélet érvényesítését igényelte. A szerző hipotézise némi előtanulmány és helyszíni szemle után az volt, hogy itt éles határ húzható a falusias és a városias életvitel közé, és hogy a hagyományos értékrend finom szövedéke még nem teljesen bomlott fel. Várható volt, hogy a „falusias” jelleg, a falusi minta sem tűnt még el teljesen, és hogy közösségek hiányában szórványosan és számos egyedi variációban még megtapasztalható. Minden jel arra mutatott, hogy Padovában és környékén még fel lehet fedezni a falusias jegyeket a század végén. (A fennmaradás okait részben a jogi keretek kései megváltozásában kell keresni: a vidéki társadalomban egészen 1970-ig érvényben maradt a felesbérlet és a bérlet különböző formáiban megtestesülő régi típusú termelési kapcsolat.) A gazdálkodás és/vagy termelés néminemű vizsgálata pedig szükségesnek látszott, még akkor is, ha a *család* változásokban játszott szerepére került a fő hangsúly. A mikrotájban folyó paraszti gazdálkodás kulturális típusának meghatározására is kísérletet tett a szerző, és az volt a törekvése, hogy a folyamatot minél többféle szempont szerint mérlegelje.

Körvonalazódó néprajzi terepmunkája során élettörténetek rögzítését tűzte maga elé célul a szerző és szociálanropológiai módszerrel, résztvevő megfigyelés alkalmazásával igyekezett minél több adatra szert tenni. A családot (mint a hagyományos szabályokat képviselő és egyszersmind a megváltozóban lévő társadalmi-gazdasági körülményeket közvetlenül, a maga bőrén tapasztaló kiscsoportot) volt célszerű a vizsgálat középpontjába állítani, hogy így majd a *családi élettörténetekből* nyert tartalom és azzal összefüggő tereptapasztalat válhasson az elemzés tárgyává. Azok a legfontosabb állomások és jellemző életstratégiák (termelés, kétlakiság, önellátás), melyeket a szerző a harmadik fejezetben részletesen bemutatott és az egyes családtörténetekben előtérbe állított, a

családok rendszerezésére tett kísérletet kellőképpen indokolják. Ezzel együtt, egy szempontból mindenképpen kísérletnek minősül e dolgozat. Minden lényeges és a változás jellemzésére irányuló megállapítása kilenc alaposan feltárt családtörténeten alapul. Tehát a szempontrendszer kialakítása, a kategóriák felállítása, valamint a következtetések mind ezen a felvételi mintán nyugszik.

A változási folyamat aktuális jelenségeit a társadalomban élő kiscsoport életére gyakorolt hatásokban kereste a szerző. A családban - mint e vizsgálatban szereplő elsődleges csoporton belül - kibontakozó változások olyan egyedi eseteknek tekintendők, melyeknek időben és térben meghatározott mintaként (esetünkben a mai padovai falusias életmód mintáiként) azért bizonyos közös vonásaik is megmutatkoznak. E minták variánsokban való létezése pedig törvényszerű, hiszen a családok saját egyedi életüknek megfelelően alakítják ki stratégiáikat és mindenkor figyelembe veszik a változási folyamat kiszámíthatatlanságát, miközben erőfeszítéseik zöme arra irányul, hogy követni tudják annak tendenciáit. A nagycsalád – mint az a lassú bomlási folyamatokra általában jellemző - átmeneti fázisokkal szűnt meg. Mintha minden addigi lemaradást szeretett volna e tartomány (általában a keleti országrész) behozni, a változás dinamikája meglepően gyors volt, az urbanizálódás mégis egyenetlen. Az egyes átmeneti szakaszokban azonban a családi életstratégiák kifejeződéseként jellegzetes szereplők kerültek a színre (mint például a parasztmunkások) és váltak a vizsgálat kitüntetett tárgyává.

Kérdés volt továbbá, hogy használhatunk-e merev kategóriákat és kiforrott terminológiát, ha egy változás folyamatát kívánjuk vázolni. Az előzményként vehető elméleti kutatások pedig mintha a változás és a mozdulatlanosság közti árnyalatokra lennének legkevésbé tekintettel. Hasonló hiányérzet miatt a szerző feladatának tartotta a szerteágazó változási folyamaton belüli árnyalatok mikroszintű érzékeltetését, sok konkrét néprajzilag tanulmányozható, az intenzív terepmunka eredményeként kibontakozó eset és megjelenésforma felvonultatásával.

Kutatási feladatának tekintette még a szerző a **kistáj** és tágabb környezetének bemutatását is. A számadatok és statisztikai eredmények egyrészt nem mondhattak ellent a terepmunkával nyert adatoknak, másrészt a magyar olvasóközönségnek is lehetőséget kellett biztosítani, hogy az olasz körülményekről minél objektívabb képet tudjon alkotni. Ezért tartotta fontosnak a szerző megírni a történeti, statisztikai, demográfiai és földrajzi kutatások e kistájra vonatkozó (és olykor az összehasonlíthatóság érdekében országos) eredményeit egy külön fejezetben.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A dolgozat alapján megismerhető a hagyományos paraszti miliő és életmód a Padovában és környékén élők falusias közegében. Az életvitelt befolyásoló mikrotáji értékek ismeretében bebizonyosodott, hogy a parasztság tág értelemben vett életformái (életvilága) fennmaradtak egészen a 20. század végéig.

Az olasz élettörténeti kutatás tapasztalatainak figyelembe vétele a dolgozat tárgyának módszertani megközelítésében játszott jelentős szerepet, és ez elsősorban a gyűjtött anyag minőségében mutatkozott meg.

Az alapjában véve egyedi utaknak tekintett családtörténetekben két közös vonás mindig volt (van) a részletesen vizsgált családoknál. Ezeknek egyike a paraszti munkához és a földhöz való ragaszkodás, mely törekvés a külső társadalmi környezettől való egyre feltűnőbb elkülönüléssel jár együtt. A másik közös vonás pedig az, hogy a kívülről indukált változások következtében a családon belül, valamint a parasztcsaládok és a külső társadalom között is egyre gyakrabban alakultak ki eddig ismeretlen helyzetek és konfliktusok is.

A szerző elemzésében elsősorban *tendenciákat* kívánt érzékeltetni, amikor harmadik fejezeti példáit valamiféle „változásként” és „fennmaradásként” sorakoztatta fel a dolgozat negyedik és ötödik fejezetében.

A disszertáció – e konkrét példákkal - Bernardi szempontjainak helytállóságát is megerősíteni látszik.

Mindezek alapján és a dolgozatban feltárt tények és bemutatott esetek ismeretében az olvasó összetett képet kap az urbanizálódás jellegéről, lefolyásáról és felemás voltáról. És érzékelheti, miként és milyen formában jelenik meg a falusias mintákban a városiasnak nevezhető külső társadalmi modell a 20. század utolsó évtizedeiben.

1. A „kétlakiságot” tápláló mentalitás

Minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a padovai földműveseket leginkább a „kétlaki” életformával jellemezhetjük, hiszen az elmúlt 50 évben az átmenet lényeges meghatározójává ez vált.

E paraszti életvitelre jellemző, hogy a gazdaságon kívül munkát vállalók családon belüli aránya folyton változik. Az átmenetiség állapotát megnyújtja, sőt évtizedekre állandósítja az a tény, hogy a család (annak ellenére, hogy fiait a környék üzemeibe küldi el munkavállalás céljából) mindig keresi a visszatérés lehetőségét megszokott

földműves életformájához. E falusias értékrendben a biztonságot még mindig a gazdálkodás jelenti, a szemléletben és a mentalitásban alapvető a földtől való végleges elszakadás gondolatának elfogadhatatlansága. A „kétlakiság” stratégiájának széles körben űzött gyakorlata e mentalitás legmeggyőzőbb bizonyítéka.

E gyakorlat legnépszerűbb változata szerint korszakunk első felében egy-két férfi családtag (fívér) jár el dolgozni, a többiek földművelést végeznek. A stratégiát jól jellemzi, hogy a család éppen kiterjedt méreténél fogva, mindig képes megújulni és az éppen megfelelő, jobban jövedelmező lépést megtenni, tehát ha kell, növelni vagy éppenséggel csökkenteni a családon belüli „kétlakiak” számát. A „kétlaki” gyakorlat azonban nem csak a földszeretettel hozható összefüggésbe a bomlófélben lévő nagycsaládban. Az anyagi és társadalmi jellegű függetlenség megőrzésére tett kísérlet gyanánt is értékelhető az átmeneti állapotnak a fenntartása. A családnak bármikor módja van a földhöz való „visszamenekülésre”, ameddig a „kétlakiság” gyakorlatával nem hagy fel teljesen, hiszen a fivérek egy hányada a családi gazdaságban előforduló munkákban továbbra is járatos marad.

2. A nagycsalád „a falusias és a városias közti mezsgyén”

Az egyszerűsödő családszerkezet a mezőgazdasági tér csökkenésének ütemében válik egyre gyakoribbá. Az „átmenetinek” tekinthető szakaszban a nagycsaládi munkaszervezet a gyakori és kényszerű költözködés miatt veszít korábbi jelentőségéből és a hozzá kötődő életmód-modell is gyengül. A fivérek szétválása, egyre gyakrabban előforduló szétköltözése az átmenetiség másik (szintén a még mindig nagycsaládon belül zajló) legfontosabb megjelenésformája azokban a családokban, melyekben a gazdálkodásra való törekvés nem szűnt még meg. A folyamat egyirányú: mai viszonyok közt nehéz elképzelni, hogy újfent nagycsalád jöjjön létre a „kétlaki” családból. A kiscsaládos stádiumát elérő családon belül a földműves tevékenység iránti vonzalom gyengül. A gazdálkodás megszokott módja pedig lassan lehetetlenné válik, éppen a földművelésben és állattenyésztésben jártas családtagok egyre kisebb száma és megöregedése miatt.

Néhány évtized alatt teljesen átalakult a családszerkezet és intézmények szűntek meg, de a folyamat nem jutott még nyugvópontra, és kialakulóban lévő konfliktusok hátráltatják az újabb életmód-modell érvényesülését. A családi gazdaság krónikus munkaerőhiányát a cselédfogadás lehetőségének megszűnése is fokozza. Az átalakulás áldozatainak tekinthetjük a „nőtleneket”, akiknek a korábbi társadalomban és családban betöltött jelentős szerepe mára véglegesen eljeltéktelenedett.

A nagycsalád bomlási folyamatának *köztes* állapota legalább három jellemző családi stratégiaként nyilvánult meg az utóbbi évtizedekben. Ekkor már a korábnál nagyobb számban találunk Padovában úgynevezett (1) iparba vagy más külső munkára távozó, ezért tendenciózusan „fogyatkozó”-, (2) a termőföld művelésből való kivonásával összefüggésben állandóan „költözködő” és ezért „osztódó”, „szétválással” fokozatosan felbomló családokat, és (3) „visszamenekülés” lehetőségét fürkésző, és emiatt huzamosan „kétlaki” életformára berendezkedő családokat. Tehát, míg korábban a földművesek családjait csak a földhiány kényszeríthette efféle eljárásokra, a bomlás okai mára sokfélék lettek.

3. A gazdálkodás átmeneti eljárásai és a változás egyenetlenségei

A köztesség és az átmenetiség a megélhetés új útjainak megkeresésére sarkallja a családokat. Egyes nagycsaládban felnőtt férfiak sikerrel törekszenek arra, hogy a mai megváltozóban lévő környezetben is képesek legyenek gyermekkoruktól kezdve összegyűlt tudásuk kamatoztatására. Így alakulnak ki például, a haszonvételnek azelőtt elképzelhetetlen módjai. A szerző több olyan mindennapi gyakorlatot sorakoztat fel dolgozatában, melyek az átmeneti helyzetre való gyors reagálást és a sokirányú hasznosítás lehetőségeit jól példázzák. Ilyen a „senki földjének” lekaszálása és az egyéb úton történő szénaszerzés, melyek az állattartás folytatásának feltételévé váltak. Vagy a tulajdonosváltáskor egy ideig parlagon hagyott termőföldek átmeneti művelésbe vonása. Ezek az eljárások a megváltozott körülmények ellenére tovább élő földművelési szándék és a mezőgazdasági munkavállalásra való készség érzékletes példái. E megoldások ráadásul nem sértik mások érdekeit sem, még a föld új tulajdonosának is javát szolgálják.

A hagyományos nagycsalád munkaszervezetéhez szorosan kötődött egy életmód-modell, mely a mindennapi életvitel rutinjában és cselekedeteiben nyilvánult meg. Az átalakulási folyamat dinamikája – ha a tárgyi környezetben észlelhető változást a családban és gazdálkodásban beálló átmenetiséggel vetjük össze - e falusi mintákon belül egyenetlennek minősíthető. A régi modell mindennapi életben való viszonylagos fennmaradása is jelzi az urbanizálódás kiegyensúlyozatlanságát. A szerző az ötödik fejezetben a tárgyi környezet (lakóház és berendezése) és az ízlés (táplálkozás és öltözködés) egyes megváltozott formáinak mozaikszerű bemutatásával arra hívta fel a figyelmet, hogy a változások ezen a téren lassabban következnek be, mint azt a munkavállalással szorosabban összefüggő családi élet terén tapasztaljuk.

KITEKINTÉS

Egyre többször fordul majd elő a jövőben, hogy magyar etnográfusok egy másik nép kultúrájához közel kerülnek és módjuk nyílik terepmunkára is. A néprajztudomány hazai művelői pedig joggal számítanak egy külföldi kutatás eredményeinek valamely magyar szempontú hasznosítására is.

Milyen vonatkozásokban vethető össze a magyar viszonyokkal a feltárt olasz helyzet és miként vonhatók le tanulságok a dolgozatban nagy mennyiségben elemzett olasz irodalomból? Mennyire szolgálja majd egy olasz mikrotájrról szerzett ismeretanyag az magyar-olasz összehasonlítás és kelet-nyugat időről időre visszatérő kérdésének megválaszolását? A szerző rendszerező összevetésekre nem vállalkozik e dolgozatban, de számos összehasonlításra alkalmasnak tetsző témát vet fel és az olasz szakirodalom magyar kutatói körben való megismerésének hasznosságát is hangsúlyozza. Meglepetés érhet bárkit, ha az átalakulóban lévő mezőgazdaság e két, alapjában eltérő modelljét hasonlítja össze, és sok olyan életstratégiában megnyilvánuló párhuzamot találhat, melyek a magyar közgondolkodás számára is tanulságosak lehetnek. De a különbségek is figyelemre méltóak. Elgondolkodtató többek között, hogy Padovában egészen a második világháború végéig (sőt még azután is) tömegek tartották a nagycsaládot az életben való boldogulást garantáló egyetlen létező keretnek és érvényes együttélési formának, ezzel szemben a magyar nyelvterületen készített vizsgálatok (Fél 1944, Morvay 1981) már a 20. század elején felbomlott nagycsaládról számoltak be. A padovai nagycsalád működése egészen a közelmúltig realitás volt, bomlását pedig még a 20. század végén is nyomon lehetett követni.

A nyugati világhoz képest Velence tartomány már keleti peremnek számít - mint azt a szerző épp tereptapasztalatainak birokában állítja is -, ezért a padovai fejlődés akár közelebb állhat Gunst Péter (1975) „keletinek” mondott típusához. A padovai vidéken az átalakulás kezdete nem csak a nyugatihoz, de minden bizonnyal egyes magyarországi régiókhöz képest később következett be.

A témakörben készült korábbi publikációk

- 1993 Az élettörténet mint néprajzi forrás. in: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* - 28. szám. Miskolc pp. 55.-60.
- 1999 Il tessuto antropologico del "Cristo" di Levi. in: *Verbum* (Analecta Neolatina, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának kiadványa) 1999/1. szám. Piliscsaba. pp. 169-176.
- 2000 Életút és egyén, történelem és közösség. Az olasz élettörténeti kutatások tapasztalatai. in: *Ethnographia*. 111/1-2. szám. pp. 221-258.
- 2003 Sulla religiosità quotidiana nel padovano. La religione come forza integrante della cultura. in: *Verbum* V/2. szám. Akadémia Kiadó. Budapest pp. 339-354.
- 2003 A vallásosság jellege és egyes jelenségei Velence tartományban. Közösségi és egyéni megnyilvánulások. in: *Imaasszonyok.. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére.* szerk. Czövek Judit. Gondolat-Európai Folklór Intézet, Budapest. pp. 196-210.